

ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ УКЛАДЕННЯ БРЕСТСЬКОГО МИРНОГО ДОГОВОРУ МІЖ УНР ТА ДЕРЖАВАМИ ЧЕТВІРНОГО СОЮЗУ

© Ратушна О.М., Стасюк І.М., 2009

Проаналізовано передумови та наслідки укладення Брестського мирного договору між Українською Народною Республікою і Австро-Угорщиною, Болгарією, Німеччиною, Туреччиною.

Preconditions and consequences signing of Brest Peace Treaty between Ukrainian People Republic and Austria-Hungary, Bulgaria, Germany, Turkey are analysed.

В історії кожного народу бувають такі періоди, коли від прийняття лідерами нації правильних рішень залежить подальший розвиток як самої держави, так і суспільства загалом. Не є винятком й українська історія, де також можна знайти чимало подібних переламних історичних моментів. Саме так було наприкінці 1917 – на початку 1918 рр., коли на наших землях та поза її межами точилася запекла боротьба за владу в Республіці. У цих складних умовах Центральна Рада як демократично обраний українським народом орган управління, змушена була шукати найефективніший шлях порятунку країни від чужоземного поневолення. Таким вона вбачала союз із країнами Четвірного союзу.

Як відомо, у ніч з 25 на 26 січня 1918 р. (тут і далі дати подані за старим стилем – авт.) у Брест-Литовську був підписаний мирний договір між Українською Народною Республікою та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Цей документ складався з 10 статей, у яких визначалися міжнародні відносини та зобов'язання сторін. “Українська Народна Республіка, – зазначалося у статті 1, – з одного боку, і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина, – з іншого, заявляють, що воєнний стан між ними закінчився. Сторони, які заключають договір, вирішили жити взаємно в мирі і дружбі” [1]. У другій статті визначалися кордони між країнами, у третій – встановлювався порядок евакуації союзних військ, у четвертій – йшлося про встановлення дипломатичних відносин, у п'ятій – вирішувалося питання про відмову від воєнних контрибуцій, шоста стаття стосувалася питання військовополонених, сьома – регулювала економічні зв'язки України з державами Четвірного союзу, восьма – визначала правові відносини між сторонами, дев'ята – констатувала неподільну цілісність умов договору, десята – стверджувала автентичність усіх текстів договору [2].

Брестський мирний договір, без сумніву, був великим успіхом тогочасної української дипломатії, адже заклав фундамент міжнародно-правовому визнанню Української Народної Республіки як незалежної країни. Перш ніж його підписати, молода Українська держава пройшла довгий та непростий шлях внутрішнього розвитку і міжнародних відносин. Тому метою цієї роботи є виявлення тих основних чинників як внутрішнього, так і зовнішнього життя, які в кінцевому підсумку привели до покращання міжнародних контактів УНР саме із державами Четвірного союзу, а також з'ясувати наслідки такого співробітництва між двома сторонами для України.

Сьогодні вже добре відомо про те, що Українська Народна Республіка постала на історичній арені 7 листопада 1917 р., коли Центральною Радою був ухвалений III Універсал. “Віднині Україна стає Українською Народною Республікою”, – зазначалось у цьому важливому документі [3]. III Універсал мав глибоко демократичний зміст і накреслював широку програму дій: від проведення земельної реформи до забезпечення українському народові демократичних прав і свобод [4]. Разом з цим він містив суперечливий пункт про федеративний зв'язок із уже неіснуючою державою –

Росією, яка декілька століть гнобила Україну. Відтак його сприйняття серед населення вже не було таким однозначно схвальним порівняно із виданими раніше двома універсалами [5].

Проголошення УНР стало важливою подією в житті українського народу, адже українці на весь світ задекларували бажання творити свою власну державу – Демократичну Республіку, із законодавчою та виконавчою владами, головними конституційними принципами, точною державною територією та власною зовнішньополітичною діяльністю [6].

Отже, можна з цілковитою упевненістю стверджувати, що була окреслена програма подальшого розвитку України, яка передбачала побудову демократичної держави і суспільства. Натомість більшовики, які активно діяли в країні та захопили восени 1917 р. владу у Росії, стали на зовсім інший шлях – утвердження тоталітарної політичної системи і диктатури. З метою реалізації свого основного завдання – захоплення влади в Україні та встановлення більшовицького режиму на її території – вони використовували найрізноманітніші заходи і засоби. Незважаючи на те, що на виборах до Всеросійських установчих зборів в Україні за більшовиків проголосувало лише 10 % виборців, а за українські партії – майже 75 %, вони розгорнули широку агітаційно-пропагандистську кампанію проти, на їх думку, контрреволюційної та буржуазної Центральної Ради, намагаючись в такий спосіб підірвати вплив та авторитет цього органу. Дестабілізуючим чинником став і зовнішньополітичний тиск, який дедалі більше набував характеру воєнної загрози [7].

Зрештою більшовики не зупинилися на досягнутому й вдалися до відкритого тиску і погроз, надіславши на адресу Центральної Ради “Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради”. Аналіз змісту цього дипломатичного документа, датованого 4 грудня 1917 р. і підписаного В. Леніним та Л. Троцьким, дає підстави стверджувати, що він має суперечливий характер. У ньому, з одного боку, визнавалося право українського народу на власну державність та самовизначення, аж до відокремлення від Росії, а з іншого, – містилася низка ультимативних вимог, які фактично порушували основні суверенні права України. Раднарком вимагав, щоб українська сторона відмовилась від спроб дезорганізації загального фронту, не дозволяла козацьким військовим частинам переходити через територію України з фронту на Дон, пропускала більшовицькі війська на Південний фронт і припинила роззброєння радянських полків і червоноармійців. Невиконання ультиматуму протягом 48 годин, попереджав РНК, дає йому право “...оголосити без жодних вагань війну Центральній Раді, навіть коли б вона була вже цілком формально визнаним та безперечним органом вищої державної влади незалежної буржуазної України” [8].

Вважаючи цілком справедливими вимоги більшовицької Росії грубим втручанням у внутрішні справи Української Народної Республіки Центральна Рада відмовилась виконувати їх. Це автоматично означало погіршення відносин між країнами і початок військового протистояння. 5 грудня 1917 р. протоколом №19 Раднарком ухвалив: “Вважати Раду в стані війни з нами” [9]. Для загального керівництва війною була створена комісія РНК у складі В. Леніна, Л. Троцького та Й. Сталіна. Командувачем більшовицькими військами у війні з Україною затвердили В. Антонова-Овсієнка [10].

Воєнні дії між двома країнами розпочалися, проте не відразу. У ці драматичні дні початку грудня 1917 р. більшовики України здійснили спробу захопити владу демократичним шляхом через переобрання складу Центральної Ради на Всеукраїнському з’їзді рад. Реалізувати цей задум їм не вдалося, оскільки вони становили лише незначний відсоток від усієї кількості делегатів. Відтак Всеукраїнський з’їзд рад висловив повну підтримку Центральній Раді. Розуміючи, що події розвиваються не за їхнім сценарієм, більшовики перебираються до вже окупованого російськими більшовицькими військами Харкова. Саме у цьому місті 11–12 грудня 1917 р. був проведений неправомочний альтернативний з’їзд Рад, який проголосив радянську владу в Україні та сформував уряд – Народний Секретаріат [11].

В Україні, отже, встановилося двовладдя: функціонувала як обрана демократичним шляхом Центральна Рада, яка очолювала УНР, так і маріонетковий більшовицький Народний Секретаріат, який, не відображаючи інтересів більшості населення країни і не користуючись у нього авторитетом, проголосив Україну радянською республікою. Відразу ж після її проголошення

розпочалася збройна агресія більшовицької Росії проти УНР. Проводилася вона під виглядом боротьби радянської України, що визнала себе у складі більшовицької Російської Федерації, проти влади “буржуазної” Центральної Ради [12].

Підготувавшись в належний спосіб до проведення воєнної кампанії й завоювавши поступово значну частину території Лівобережної України радянські війська на початку січня 1918 р. розпочали безпосередній наступ на столицю Української Народної Республіки. У цей критичний для країни час Центральна Рада спробувала змінити політичну ситуацію на свою користь. 9 січня 1918 р. вона приймає IV Універсал, в якому проголосила нарешті самостійність УНР. “Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу. Зо всіма сусідніми державами, як то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими ми хочемо жити в злагоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки” [13].

Проголошення IV Універсалу мало дійсно історичне значення – воно символізувало юридичне відновлення незалежності Української держави та остаточний розрив з імперським центром. Але, на жаль, цей важливий юридичний акт не врятував країну від більшовицької навали. Поразка українських лицарів під Крутами відкрила шлях на Київ, який після п’ятиденних масованих артилерійських обстрілів, був захоплений більшовицькими військами 26 січня 1918 р. [14].

Відступивши із столиці, Центральна Рада та підзвітний їй уряд не припиняли державотворчої діяльності, тим паче боротьбу проти більшовизму, небезпідставно сподіваючись на свої зовнішньополітичні успіхи. Йдеться про міжнародні контакти УНР. Коли 2 грудня 1917 р. було укладено угоду про перемир’я, а 9-го числа того ж року з ініціативи більшовиків розпочалися мирні переговори між Росією та Німеччиною і її союзниками у Брест-Литовському, Центральна Рада опинилася у доволі складній ситуації, зокрема щодо вибору союзників. Чимало її членів сподівалися на допомогу країн Антанти, насамперед Англії та Франції. Ці країни ставили за мету, з одного боку, не допустити виходу Росії з Першої світової війни, а з іншого, – відвернути загрозу її суцільної більшовизації [15]. А щодо України, то за твердженням В. Винниченка, для “...союзників, особливо для Франції, було страшенно важливо, щоб хоч як-небудь задержати справу миру на Сході. Спочатку прислали до нас представника, посла вони обіцяли потім нам дати, коли ми будемо молодцями, коли будемо тримати свій фронт. І вони потім прислали своїх офіційних послів, з нотами, з урочистими церемоніями. Отже, ніби цим офіційно визнали Українську державу. Але чого варте їх визнання, це показалося потім” [16]. І дійсно, справжня суть політики Антанти щодо України виявилася тоді, коли на мирні переговори з країнами Четвірного союзу пішла УНР – держави Антанти фактично анулювали її попереднє визнання [17], хоч дипломатичні контакти і не припиняли.

Натомість Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина, сильно виснажені затяжною війною, намагались досягти бажаного для себе миру. Не останню роль у цьому плані могла б відіграти Україна з її значним, насамперед продовольчим ресурсом. Тому, коли уряд УНР 12 грудня 1917 р. звернувся до усіх воюючих і нейтральних держав з нотою, у якій заявив про недопустимість ведення більшовицьким Раднаркомом переговорного процесу від імені усіх народів Росії, відповідь держав Четвірного союзу не забарилася і зводилася до того, щоб “представники УНР взяли участь в переговорах в Брест-Литовському” [18].

Отже, пропозиція українців була прийнята. Відтак із прибуттям на мирні переговори делегації УНР, очолюваної В. Голубовичем [19], розпочався новий фронт боротьби за незалежність – дипломатичний. І як невдовзі з’ясувалось, Центральна Рада стала об’єктом дипломатичних інтриг з боку багатьох країн: і Франції, і Англії, і Німеччини, і Австро-Угорщини, і навіть російських більшовиків. Так, зокрема, для останніх трьох сторін велике значення мали не тільки територіальні, але й економічні інтереси: становище із продовольством у них було важким, а український хліб, цукор, сало та інші харчі, як і українська руда, вугілля, паливо у цій кризовій ситуації могли б його реально покращати [20].

Увесь хід переговорів, які розпочались наприкінці 1917 р., був спрямований в русло утвердження державницького статусу УНР. Значною мірою причетними до цього процесу були

дипломати держав Четвірного союзу, які критично оцінювали державно-правове становище України з точки зору міжнародного права. Для підписання з УНР серйозних міжнародних документів реальних юридичних підстав певний час не було. Із прийняттям IV Універсалу стало можливим завершити розпочаті із державами Четвірного союзу переговори [21].

Власне лише після цього правлячі кола УНР остаточно визначилися із вибором свого стратегічного союзника – Четвірного союзу, що пропонував мир, й українці це підтримували, а не Антанти, яка вимагала продовжувати війну. Тоді Україні конче необхідна була військова допомога у боротьбі із червоногвардійським наступом. На відміну від англійських і французьких німецькі і австро-угорські війська знаходилися поряд, тому саме на них зробили ставку українські політики [22].

Більш ніж місячний, включно із перервою, переговорний процес за участю української делегації закінчився зрештою підписанням першого у світовій війні мирного договору. Незважаючи на численні труднощі, які виникли в ході переговорів, зокрема значні перешкоди з боку російської делегації та уповноважених осіб радянської України, тиск і погрози держав Четвірного союзу тощо, представники УНР зуміли досягнути поставленої мети – підписання Брестського мирного договору [23].

У той самий день був укладений українсько-німецький договір, основними пунктами якого були публічні та приватно-правові стосунки між жителями країн, порядок обміну військово-полоненими та інтернованими цивільними, допомога людям, які поверталися на батьківщину, зобов'язання щодо проголошення з нагоди ухвалення миру амністії, вирішувалися окремі торговельні питання [24]. Через три дні були укладені аналогічні двосторонні додаткові договори з Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною [25].

У Бресті був підписаний ще один важливий документ: “Тайний договір про Галичину та Буковину”, суть якого зводилася до того, що “...не пізніше 31 липня 1918 р. ... частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені в один суцільний коронний край” [26]. Цей окремих регіон, названий у документі Королівство Галичина й Володимирія з воєводством Буковина, мав стати у межах Австрійської імперії окремою державою [27].

Наслідки підписання Брестського миру для УНР були як позитивні, так і негативні. Насамперед слід зазначити, що на зовнішньополітичній арені Центральна Рада домоглася найголовнішого – визнання Української Народної Республіки незалежною державою та повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Відтак було створено Міністерство закордонних справ з відповідною структурою, яке в останні місяці існування Центральної Ради очолював М. Любінський. У Берліні, Відні, Царгороді, Софії та Бухаресті відкрились посольства України з повноважними представниками [28].

З політичної точки зору керівництво УНР в кінцевому результаті зуміло вистояти перед більшовицькою агресією і відновити, хоч і на короткий період, свою владу в країні. Зробило воно це за допомогою нових союзників, звернувшись до німецької сторони з проханням “...надати допомогу українському народові у важкій боротьбі за своє існування” [29].

Військова допомога, надана Четвірним союзом УНР, сприяла звільненню української території від більшовицької окупації. Під натиском 450-тисячної австрійсько-німецької армії більшовицькі частини поступово втрачали позицію за позицією й зрештою змушені були відступити з території Республіки [30].

”Вони врятували Україну від повної руїни та анархії, – стверджував свого часу відомий політичний діяч, лідер Української держави П. Скоропадський, – і вони були потрібні Україні доти, доки вона не привчиться стояти на своїх власних ногах” [31]. Але дуже швидко допомога союзників обернулася для країни встановленням жорстокого окупаційного режиму. Попри запевнення українського населення з боку керівництва Центральної Ради про невтручання німців та австрійців у внутрішні справи Республіки, їхнє небажання змінювати “наші порядки і закони”, обмежувати самостійність і суверенність УНР, окупаційна влада не лише чинила свій суд над жителями України, але й хазяйнувала в окремих галузях господарства [32].

Втрата Центральною Радою та урядом УНР контролю над ситуацією в державі означала неспроможність виконати найважливішу для країн Четвірного союзу угоду – торговельну.

Економічні зобов'язання України передбачали поставки не лише 60 млн. пудів зернових і бобових продуктів та муки, а й 2 млн. 750 тис. голів великої рогатої худоби, 400–500 млн. штук яєць, велику кількість сала і цукру, 37,5 млн. пудів залізної руди, багато льону, коноплі, вугілля, марганцевої руди та іншої сировини [33]. Це було фактичне пограбування матеріальних ресурсів України. Так “приятелі і помічники” допомагали Українській державі.

Політика співробітництва Центральної Ради із кайзерівськими і цісарськими посланцями відштовхнула від неї мільйони людей і зрештою наблизила її власний кінець. Українське населення різко засуджувало своє керівництво за введення німецько-австрійських військ, як і за розрив зв'язків між Україною та Росією, неефективну земельну політику [34]. Тому логічним наслідком падіння впливу та авторитету Центральної Ради було усунення її з політичної арени, що й відбулося у квітні 1918 р.

1. Копиленко О.Л. “Сто днів” Центральної Ради. – К.: Україна, 1992. – С. 191. 2. Там само. – С. 191–193. 3. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. / НАН України, Ін-т історії України та ін.; Упор. В.Ф. Верстюк та ін. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – С. 398. 4. Там само. – С. 400–401. 5. Дециньський Л.Є. та ін. Історія України та її державності: Навч. посібник / Л.Є. Дециньський, І.О. Гаврилів, Я.Я. Денісов, С.О. Іващук, С.В. Терський, Т.І. Замлинський, Р.Д. Зінкевич, Ж.В. Мина, І.М. Стасюк, В.М. Тарабан, Л.В. Цубов, С.С. Яким, В.С. Виздрик. – Сер. Дистанційне навчання. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2005. – № 25. – С. 227. 6. Притуляк П. Брестський мир: зміст і наслідки // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. / НАН України, Ін-т історії України; Відпов. ред. В.А. Смолій. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 392. 7. Бойко О.Д. Історія України: Навч. посібник. – 3-тє вид., доп. – К.: Академвидав, 2007. – С. 328. 8. Романчук О. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою. – К., 1990. – С. 18. 9. Дециньський Л.Є. Українська державність і зовнішньополітичні відносини України в період Центральної Ради (1917–березень 1918 рр. // Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка. – 2005. – № 528: Держава та армія. – С. 8. 10. Там само. 11. Дециньський Л.Є., Панюк А.В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність: Навч. посібник. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2001. – С. 145–146. 12. Там само. – С. 146–147. 13. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – С. 227. 14. Бойко О.Д. Вказ. праця. – С. 331–332. 15. Мироненко О.М. Світоч української державності: Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. – К., 1995. – С. 279. 16. Притуляк П.П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918 рр.): Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – С. 38. 17. Дециньський Л.Є. Українська державність і зовнішньополітичні відносини України в період Центральної Ради (1917 – березень 1918 рр.). – С. 7. 18. Притуляк П. Вказ. праця. – С. 393. 19. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник. – К., 1998. – С. 83. 20. Мироненко О.М. Вказ. праця. – С. 285. 21. Захарчук А.С. Державотворчі пошуки в Україні періоду Центральної Ради: політико-правовий аспект. – Суми: ВАТ “СОД”, вид-во “Козацький вал”, 2003. – С. 177. 22. Мироненко О.М. Вказ. праця. – С. 287. 23. Дециньський Л.Є. Брестський мир в історії становлення української державності // Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2001. – № 431: Держава та армія. – С. 5–6. 24. Мироненко О.М. Вказ. праця. – С. 290. 25. Там само. 26. Притуляк П. Вказ. праця. – С. 394. 27. Там само. 28. Мироненко О.М. Вказ. праця. – С. 296. 29. Бойко О.Д. Вказ. праця. – С. 333. 30. Там само. – С. 334. 31. Дециньський Л.Є., Панюк А.В. Вказ. праця. – С. 152. 32. Мироненко О.М. Вказ. праця. – С. 294–295. 33. Там само. – С. 296. 34. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. – К.: Либідь, 1991. – С. 308.